

SUSTAV VRIJEDNOSTI U OVISNIKA S OBZIROM NA KRIMINOGENE POTREBE I RIZIKE

Sanja Jelić

Psihijatrijska bolnica Vrapče

SAŽETAK

Gledajući cjelovito, svako društvo svake godine postaje sve više ovisno. Potrošnja droga alarmantno se povećava, a s njom i kriminalitet. Pitajući se kako ovisnost nastaje, što je uzrokuje, kako se ponaša i izgleda osoba ovisna o psihoaktivnim tvarima, te koji su putovi pomoći mogući i izvedivi, nude se različiti odgovori i pristupi. Namjera je ovog rada ispitati sustav vrijednosti ovisnika, kao jedan od važnih čimbenika u etiologiji, fenomenologiji, resocijalizaciji, rehabilitaciji, te terapiji ponašanja. Na osnovi dugogodišnjeg iskustva u radu s ovisnicima, naše je mišljenje da istraživanje sustava vrijednosti ovisnika ima itekakvog smisla, te može biti od velike pomoći u tretmanu, pomažući terapeutu da formira tretmansku strategiju. U ovom radu, polazište čini teorija životnog stila (Walters, 1998) koja se manje bavi uzrocima uzimanja droga, a više je orijentirana na razloge zbog kojih osoba nastavlja uzimati drogu, a nakon što je osvijestila da joj droga stvara probleme u životu. Moguće pojašnjenje za takvo ponašanje; prema ovoj teoriji, jest da s ponavljanjem traženja i konzumiranja droge čovjek polako počinje živjeti određeni životni stil. Cilj je ovog istraživanja utvrditi relacije između stupnja kriminogenosti ispitanika i sustava vrijednosti definiranog u terminima teorije životnog stila.

Ključne riječi: životni stil, vrijednosti, kriminogene potrebe/rizici, ovisnici

1. UVOD

Gledajući cjelovito, svako društvo svake godine postaje sve više ovisno. Medicina visoke tehnologije, javne kampanje poput «Samo reci ne» i bogate industrije rehabilitacije i resocijalizacije nisu riješile taj težak osobni i društveni problem. Za svaki ohrabrujući korak naprijed, čini se kao da postoji obeshrabrujući korak natrag. Potrošnja droga alarmantno se povećava, a s njom i kriminalitet. Osobito zabrinjava činjenica da se i u Republici Hrvatskoj u populaciju konzumenata psihoaktivnih tvari uključuju sve mlade dobne skupine (Katalinić, Kuzman, Svaguša, 2002). Pitajući se kako ovisnost nastaje, što ju uzrokuje, kako se ponaša i izgleda osoba ovisna o psihoaktivnim tvarima i koji su putovi pomoći mogući i izvedivi, nude se različiti odgovori i pristupi. Iznimno velik broj teorija koje pokušavaju, svaka sa svog aspekta, dati svoje rješenje, govori u prilog činjenici da ne postoji jedinstven i jednostavan odgovor.

Možemo reći da je vrijednosni sustav ovisnika jedan od važnih čimbenika u etiologiji, fenomenologiji, resocijalizaciji, rehabilitaciji te terapiji ponašanja.

Vrijednosni sustavi svakog pojedinca su jedan od glavnih motora, pokretača, motiva i odgovora na pitanje tko je on, kako živi, ponaša se i razmišlja. Vrijednosni sustavi utječu na ponašanje i životni stil, filtrirajući odgovore na različita životna pitanja. Kada su vrijednosti pojedinca zakopane duboko u njemu, nastojanje da ih se pronade, prepozna i iznese na svjesnu razinu može biti izvrsna, potencijalna mogućnost za pozitivnu promjenu, što je osobito važno u populaciji ovisnika o psihoaktivnim tvarima.

Neosporna je činjenica da svaki čovjek ima svoju osobnost, strukturu, vlastiti put, on je nepovljudiv original. Kako bi se iznašla adekvatna metoda, odnosno tretmanski pristup, izuzetno je važno upoznati pojedinca i njegovu osobnost, kako bi se potakla pozitivna promjena.

1.1. Psihoterapijski pristupi i sustav vrijednosti

Vrijednosni sustavi, kao jedan od važnih čimbenika u etiologiji i fenomenologiji te tretmanu, bili su i jesu predmetom istraživanja i proučavanja sa različitih psihoterapijskih pristupa. Bez obzira o kojem se pristupu radilo, istraživači su do sada pokušali odgovoriti na mnogobrojna pitanja o vrijednosnim sustavima i njihovoj važnosti, od kojih su dva osnovna: kako vrijednosti nastaju i kako se mijenjaju, te kakav je odnos vrijednosni sustav – ponašanje.

Pitanje vrijednosnih sustava susreće se u literaturi različitih psihoterapijskih pristupa, što govori o tome da vrijednosni sustavi nisu svojina ni jedne škole ili pristupa, ali su istovremeno inspiracija i poticaj za svaku od njih.

Mnogi istraživači izgradnju sustava vrijednosti smatraju "gnjusnim udaljavanjem od znanstvenih metoda, koje se s pravom i pod svaku cijenu mora izbjegavati" (Harris, 1990:219). Neki čak tvrde da se znanstveno istraživanje ne može primijeniti na ovom području, jer je to "prosudba vrijednosti, stoga se ne može istražiti, sustav vrijednosti je u području uvjerenja, zato se ne mogu prikupiti vjerodostojne činjenice" (Harris, 1990:219). Branden (prema Harris, 1990) je posvetio jednu disertaciju tom problemu, te postavlja pitanje motivacije, kao jednog od najvažnijeg problema za znanost psihologije: "Temelj ovog znanstvenog područja je potreba da se odgovori na dva osnovna pitanja – zašto čovjek postupa tako kako postupa i što bi bilo potrebno da bi se postupalo drugačije? A ključ za motivaciju upravo leži u području vrijednosti. «Tragedija današnje psihologije je u tome što je vrijednosti isključila iz svog domena. Odgovori na moralne probleme nisu očigledni, oni zahtijevaju složeni misaoni proces i analizu. Efikasna psihoterapija zahtijeva svjestan, racionalan, znanstveni moralni kodeks – sistem vrijednosti, zasnovan na činjenicama realnosti i prilagođen potrebama čovjekovog života na zemlji» (Branden; prema Harris, 1990).

Različita istraživanja su pokazala da ovisnici imaju određene sklopove koji se mogu smatrati zajedničkim vrijednostima. Brown i Peterson (1990) u svom izvještaju, koji je revizija literature o vrijednostima alkoholičara i ovisnika u tretmanu, koristeći podatke koje su dobili sugeriraju da skretanje u vrijednostima, odnosno terapija o vrijednostima može biti korisna u terapiji ovisnosti. Velik broj autora utvrdio je postojanje povezanosti između vrijednosti i ovisnosti (Albrecht, 1975; Flores, 1983; Freed, 1968; Jacobson, Ritter i Mueller,

1977; Martini i Brook, 1978; prema Brown i Peterson, 1990). Johnson (1980; prema Brown i Peterson, 1990) tvrdi kako alkoholizam ne može postojati osim ako postoji konflikt između vrijednosti i ponašanja onoga koji pije. Maslow (1964; prema Brown i Peterson, 1990) se odnosi prema "pretjerivanju" kao što je alkoholizam ili druge ovisnosti kao prema primjerima patologije vrijednosti. Roakech (1972, 1973, 1981; prema Brown i Peterson, 1990) predlaže korištenje terapije osobne konfrontacije vrijednosti u tretmanu zloporabe droga, kao i u njenoj prevenciji.

Spomenuta su istraživanja najvećim dijelom rađena u inozemstvu, dok se temeljitim pretraživanjem domaće literature nije našlo puno radova ove vrste. Istraživanje Centra za prevenciju ovisnosti grada Zagreba (Galić, 2002) pokazalo je da se u samom vrhu vrijednosnih sustava konzumenata droga nalaze hedonističke vrijednosti, vrijednosti osobne promocije (biti opušten, uživati, imati dobar seksualni život, biti snažan, moćan, ili na tulum, biti poseban), dok je u populaciji osoba koje nisu probale droge veća dominantnost altruističkih, prosocijalnih vrijednosti (biti zdrav, imati skladnu obitelj, biti voljen, imati čistu savjest i sl.). Značajnu važnost u ovom istraživanju predstavlja nalaz o visokom stupnju suglasnosti i grupe konzumenata i grupe nekonzumenata psihoaktivnih tvari, oko relativne osjetljivosti pojedinih vrijednosti na utjecaj droge. Najveće štete od drogiranja vide u sferi obiteljskog života, zdravlja, obrazovanja i sporta. Bitna, statistički značajna razlika vidljiva je kod hedonističkih vrijednosti, gdje pojam droga poprima minimalne negativne pa čak i pozitivne konotacije.

U daljnjem tekstu biti će navedeni različiti, danas u svijetu i u Republici Hrvatskoj, najčešće praktično primjenjivani psihoterapijski pristupi, koji su se tijekom vremena pokazali najučinkovitijim, sa glavnim naglaskom na Waltersovu teoriju životnog stila, koja je temelj budućeg istraživanja.

1.1.1. Transakcijska analiza

Transakcijska analiza je pojam koji podrazumijeva teoriju ličnosti i terapijsku metodu, a njen osnivač Berne (1964) definira ju kao terapijsku metodu koja se osniva na analizi transakcija, koje se pojavljuju u tretmanu, kao teoriju ličnosti koja se osniva na tri ego stanja, kao teoriju socijalnog učenja koja se osniva na analizi transakcija, te kao analizu jednostavnih transakcija pomoću transakcijskih dijagrama. Ego stanja predstavljaju koherentne obrasce emocija i doživljaja, koji su direktno povezani sa odgovarajućim obrascima ponašanja. Svaki čovjek ima tri ego stanja: roditelj, odrasli i dijete. Transakcije; prema istom autoru, su razmjene podražaja i ponašanja između dvije osobe. Scenarij

ili životni skript predstavlja životni plan prema kojem ljudi strukturiraju svoj život, određuju odnose s drugim ljudima, pristup radu i sl. Naglasak na važnosti vrijednosnih sustava uvodi Harris (1990), transakcijski analitičar, navodeći kako većina ljudi donosi odluke svih vrsta svakoga dana, a one su sve moralne odluke ili odluke o dobru i zlu. «Odakle dolaze podaci koji ulaze u ove odluke? Iz Roditelja, Odraslog i Djeteta. Nakon što se ispituju svi podaci iz ličnog Roditelja, neke se odluke odbacuju, neke zadržavaju. Isti je sustav "čišćenja" kroz Odraslog i Dijete» (Harris, 1990:218). No, gdje se mogu potražiti novi podaci, ako se čovjeku čini da ne radi kako valja? Što mu nedostaje? Koje vrste realiteta može istraživati? Citirani autor navodi da je realitet «naš najvažniji instrument pri izgradnji osobnih etičkih sistema. No, on je za neke ljude potpuniji nego za druge, jer su više vidjeli, više doživjeli, više čitali, više iskusili i više razmišljali. Jedna realnost je i potreba za postojanjem sistema moralnih vrijednosti.» (Harris, 1990:218).

1.1.2. Realitetna terapija

Prema Glasseru (1997), tvorcu realitetne terapije, cjelokupno ponašanje ima četiri komponente: mišljenje, osjećanje, tjelesne reakcije i djelovanje. Te četiri komponente cjelovitog ponašanja tvore cjelinu i međusobno se isprepleću. Promijeni li klijent nešto u svom načinu mišljenja ili promijeni li aktivnosti koje čini, promijenit će se i njegovi osjećaji i njegove tjelesne reakcije. Temeljna je zamisao realitetne terapije da, bez obzira na to što se u životu pojedinca ranije dogodilo, ili što je u prošlosti činio, u sadašnjosti može birati ponašanja kojima će bolje nego prije zadovoljavati potrebe. Realitetna terapija usmjerena je na zadovoljavanje potreba, rješavanje problema i suočavanje sa zahtjevima stvarnosti te preuzimanje bolje kontrole nad vlastitim životom. Naglasak je na onom što pojedinac može sada učiniti da promijeni određeno ponašanje, koje je unutarne motivirano i usmjereno potrebama za preživljavanjem i produživanjem vrste, za moći, za pripadanjem i ljubavlju, za slobodom i za zabavom (Glasser, 1997). Sve naše vrijednosti, tvrdi isti autor, dobre ili loše, dolaze iz nas samih. U stvarnom svijetu, gdje sve postoji, nema nikakvih vrijednosti, vaga ili određenja bilo koje vrste. Da bi se mogao sporazumijevati, razvojem jezika čovjek se počeo dogovarati o tome kako će nazvati brojne stvari kojima je okružen. Kasnije te stvari počinje opisivati davajući im vrijednosti. Govoreći kako je nešto ili netko dobar ili loš, dogadalo se da dođe do nesuglasja. Takvo neslaganje oko vrijednosti još je uvijek prisutno. Gotovo je nemoguće izbjeći raspravu o vrijednostima, jer se čovjek razvio do točke u kojima dobre ili loše vrijednosti

dodaje gotovo svakoj značajnoj stvari, koju vidi. Ovo se zbiva brzo, nesvjesno, automatski, bez ikakve svijesti da to čini, osim u situacijama kada svjesno intervenira. Pridavanje vrijednosti određenim stvarima ovisi o "osjetilnim kamerama", koje, međutim, imaju određene granice do kojih mogu "izokretati" svijet. Kada ono što čovjek vidi ima malo veze s onim što želi, kamere slikaju stvarnost prilično vjerno. No, isti autor tvrdi da kolikogod čovjek želi živjeti u skladu sa slikama u svojoj glavi, mora živjeti u složenom svijetu, u kojem je prisiljen sve više vidjeti ono što stvarno jest, a sve manje ono što se nadao da jest. Frustracija tjera pojedinca da napravi promjenu vrijednosti kad mu se čini da ljubavnost, strpljenje i tolerancija ne donose ono što želi (Glasser, 1990). Prije djelovanja čovjek želi što je moguće jasnije odrediti razliku između onoga što je dobro (slike u našim glavama) i onoga što je loše (ponašanje). Čini se da su vrlo rano, tijekom ljudskog razvoja, vrijednosti postale dio načina na koji se gleda svijet. Kada čovjek onima koje voli pripiše neke vrijednosti, te vrijednosti mogu prouzročiti velike frustracije. I tada nisu upitne pozitivne vrijednosti koje je dao, već negativne. Da bi se izbjegla frustracija, mora se stalno imati na umu da je osoba ta koja ju je internalizirala, te da je ona može i mijenjati. Jedna od najtežih lekcija jest naučiti kako ne treba proglašavati nešto lošim, samo zato jer je drukčije od onoga što se želi. Što se manje loših oznaka bude pripisivalo onome što se vidi, to će čovjek biti djelotvorniji. U pozadini ljudskih osjetilnih kamera, iza spremišta vrijednosti, nalaze se sustavi vrijednosti, kao krajnji filteri kroz koje prolazi gotovo sve što se percipira. Postoji čitav niz filtara, od kojih svaki predstavlja drukčiji sustav vrijednosti. Oni uglavnom nisu u sukobu. Vrijednosni sustavi mogu ili odmoći ili pomoći u komunikaciji s drugima. Najozbiljnija i često kobna pukotina bilo kojeg vrijednosnog sustava je u tome da su oni uvijek destruktivni u odnosu prema potrebi da se bude slobodan. Ako sustav i dopušta slobodu, ta je sloboda jedino moguća unutar tog sustava. Što više neki vrijednosni sustav vlada životom, to ima manje izgleda da će tako biti i dalje, i to zbog potrebe za slobodom. Zadovoljavanje, često sukobljenih, potreba iziskuje kreativnost koja je uvijek promjenjiva i nepredvidiva – samo stroj lišen kreativnosti može uvijek slijediti sustav. Vrijednosni sustavi često; prema istom autoru, mogu predstavljati ozbiljan pritisak za objektivno procjenjivanje situacije ili osoba, a tada je manja vjerojatnost da će se, pod pritiskom, pronaći djelotvorna ponašanja. Što je manje vrijednosnih sustava u ljudskim kamerama, manje će se etiketirati ono što se percipira i čovjek je pod manjim pritiskom dok djeluje, te je u stanju pronala-

ziti fleksibilna i kreativna ponašanja, koja će biti i djelotvornija. Vrijednosne sustave se prihvaća ne samo zato jer djeluju u određenom trenutku, nego stoga jer će uvijek djelovati u zadovoljavanju čovjekovih potreba. Samo nekoliko sustava dosljedno ispunjava to obećanje. Kada s vremenom, prestanu vrijediti, važno je shvatiti da većina tekućih problema proizlazi iz toga što je sustav vrijednosti iskrivio ono što se gleda. Ako se promatra bez tih sustava, svijet je mnogo lakše kontrolirati (Glasser, 1997).

1.1.3. Neurolingvističko programiranje

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća razvija se neuro-lingvističko programiranje, kao posljedica proučavanja vještina razmišljanja i ponašanja uspješnih pojedinaca. Ovu tehniku razvijaju Grinder i Bandler, proučavajući rad Ericksona i Perlsa, te postepeno razvijaju teoriju i različite tehnike napredovanja. Grinder i Bandler (1990) tvrde kako je vanjsko ponašanje samo «vrh ledenjaka», koji je zapravo višeslojan te čini čovjekovu osobnost i odgovara na pitanje: tko je on. Kada se promatra čovjeka, vidljivo je da ga definiraju različite komponente: način njegova ponašanja (što radi), njegove sposobnosti (kako nešto radi), uvjerenja i vrijednosti (zašto radi to što radi), identitet (slika o sebi samome, odgovori na pitanja tko sam) te na najdubljoj razini duhovnost (koja daje svemu postojanju sklad i smisao). Uvjerenja koja osoba ima o sebi mogu imati značajan utjecaj na njegovo ponašanje i vještine. Vrijednosti su na nesvjesnom nivou, a predstavljaju središnje ideje ili koncepte oko kojih se grupiraju uvjerenja. Kad se vrijednosti poredaju po hijerarhiji, na vrh dolaze apstraktni koncepti koji su uglavnom završne vrijednosti, a niže se nalaze «upotrebne» vrijednosti, koje služe postizanju cilja. Vrijednosti su filteri (filteri procjene). Kroz njih se procjenjuje jesu li čovjekove aktivnosti dobre ili loše, ispravne ili pogrešne. Kroz njih se ocjenjuje kako će se čovjek osjećati zbog onog što čini. One mogu privlačiti ili odbijati, govoriti što je važno u ljudskom životu, pokretati ka nečemu ili od nečeg. One su duboki, nesvjesni sustav vjerovanja o tome što je važno i što je dobro ili loše. Kada se mijenja sustav vrijednosti, mijenja se i sve ostalo. Ako u životu čovjek ne dobiva ono što želi, vjerojatno sustav vrijednosti tako nešto ne podržava (Bandler, Grinder, 1990).

1.1.4. Logoterapijski pristup

Postoji li objektivni moral koji postavlja zahtjeve pred sve ljude, ili svaki čovjek ima svoj vlastiti, pojedinačni moral; prema zadanim okolnostima? Osnivač logoterapije, Frankl (prema Harris, 1990) komentira očaj današnjih mladih koji se na-

laze u «egzistencijalnom vakuumu, u kojem je svaki čovjek centar svog vlastitog univerzuma, u kojem se ne priznaje postojanje bilo kakvih zahtjeva, koji dolaze «izvan» njega. Sav moral u individualnom vakuumu je subjektivan. A ako je to točno, za pretpostaviti je da na svijetu ima nešto više od 6 milijardi različitih «morala». Frankl (1984) polazi od pretpostavke da je život patnja, a preživjeti znači naći smisao te patnje. Prema istom autoru, osnovno je pitanje da li život ima smisla, a ako ima onda i patnja i umiranje imaju smisla. U situaciji kad je čovjekova volja za smislom frustrirana, kada je kod pojedinca prisutan gubitak sigurnosti instinkta i tradicije, on čini ili ono što drugi žele (totalitarizam) ili ono što se od njega očekuje (konformizam). Logoterapija manje nameće vrijednosne sustave, već prepušta da ih čovjek sam traži i bira. Smisao se može naći u stvaranju, doživljavanju vlastitih vrijednosti ili u trpljenju. Glavni izvor smisla je upravo u prepoznavanju vrijednosti onoga što kreiramo, doživljavamo ili u stavovima koje imamo (Frankl, 1984).

Najjači argumenti za etičku objektivnost; prema Truebloodu (1963; prema Harris, 1990:223), nisu iskustveni već uvijek dijalektički. «Kada se njima temeljito pozabavimo, prisiljeni smo vjerovati u postojanje moralnog reda, čak i ako naše shvaćanje njega u bilo kojem periodu ili bilo kojoj kulturi može biti zaista nejasno.» Što se dakle podrazumijeva pod objektivnim moralnim redom? Podrazumijeva se realnost u pogledu toga koja je osoba u zabludi kada čini pogrešan moralni izbor, bilo u ponašanju ili u mišljenju o drugome. Zaključak da postoji takav moralni red, koji zahtjeva dijalektiku, nije isto što i precizno ili čak približno poznavanje prirode tog moralnog zahtjeva. Kada se ljudi ne slažu u pogledu moralni normi, to ne znači da trebaju prestati boriti se naučiti što bi trebalo učiniti (Trueblood, 1963; prema Harris, 1990).

Oni koji odbacuju ideju o postojanju objektivnog moralnog reda ili univerzalnog «treba», moraju razmisliti o teškoćama sadržanim u ovom odbacivanju (Harris, 1990).

1.1.5. Gestalt psihoterapijski pristup

Cjeloviti pristup u tretmanu nastoji integrirati dosadašnja saznanja i oblikovati ih na način koji će pomoći stručnjacima da budu djelotvorniji. Ovaj pristup integrira šest razina ljudskog postojanja: razinu tijela, duše, uma ili mišljenja, socijalnu razinu, razinu okoline i vrijednosnu razinu. Te razine mogu se nazvati i stupovi identiteta, a ovu ideju o stupovima identiteta prvi je prezentirao Petzhold (1987), osnivač Perls Instituta u Njemačkoj, gdje poučava gestalt-psihoterapiju. Citirani autor navodi kako je važno spomenuti da kada se primijeti da je jedan

od stupova "klimav", može ga se poduprijeti drugim, čvrstim stupom. Razina ili stup vrijednosti obuhvaća ono što određenom čovjeku znači smisao života – izvor iz kojeg čovjek crpi snagu. To su: vrijednosni sustav, ideali, vjera, duhovnost, koji definiraju sve ono za što se čovjek bori i čemu stremi. Vrijednosti pomažu čovjeku nadvladati životne teškoće i pronalaziti smisao u svojim postupcima, te dati smjerove kojima želi ići tijekom svog života (Petzhold, 1987; prema Glasser, 1997).

Murray (prema Fulgosi, 1987:96) nudi definiciju sustava vrijednosti smještavajući ih u tzv. vektorsko-vrijednosni sustav, te smatra da "potrebe pojedinca uvijek služe određenim vrijednostima. One su uvijek usmjerene na nešto. Najčešće je to postizanje određenog stanja koje se naziva konačnim stanjem ili ciljnim stanjem. Potreba djeluje sve dotle dok se takvo stanje ne postigne. Zbog toga, u analizi motiva pojedinca treba uzeti u obzir i ovu vrijednosnu komponentu, kao i usmjerenost potrebe prema određenom cilju. Usmjerenost ponašanja može se najbolje reprezentirati na osnovi vektora. Takvi vektori (usmjerene veličine) predstavljaju široke, fizičke ili psihičke pravce aktivnosti." Isti autor je pokušao dati taksonomiju takvih vektora kojima se može opisati motivirano ponašanje. Tako on spominje vektore odbacivanja, stjecanja, transmisije, izlučivanja, destrukcije obrane, izbjegavanja, izražavanja, konstruiranja, konzervacije. Lista vrijednosti, koje se tako usmjerenim tendencijama ponašanja pokušavaju postići, sadrži ove vrijednosti: imovinu, bogatstvo, autoritet, udruženost (afektivni odnosi među ljudima), znanje, estetičke forme (umjetnost, ljepota), ideologiju (sustav vrijednosti, filozofije, religije) i fizičku dobrobit (tjelesno zdravlje, snaga). Sustav vektora i vrijednosti čini *vektorsko-vrijednosnu matricu* u kojoj su pojedini vektori povezani s pojedinim vrijednostima, a prikazuje vektorsko-vrijednosni sustav pojedine osobe (Murray; prema Fulgosi 1987:96).

1.1.6. Kognitivno-bihevioralni pristup

Vrijednosti su opći standardi, ideje i kvalitete koje pojedinac smatra poželjnim ili korisnim, dok su pravila običaji, upute i prakse koje podržavaju te vrijednosti (Walters, 1998). Prioriteti su bihevioralne aplikacije tih pravila i odražavaju utjecaj vrijednosti i pravila na proces odlučivanja pojedinca. Ispitujući klijentove prioritete, terapeut je u položaju da dublje razumije vrijednosti i pravila na kojima je zasnovan život pojedinca. Idealno, vrijednosti bi trebale dati opći ton čovjekovom životu, pravila se tada izmišljaju kako bi podržala i ostvarila te vrijednosti, bihevioralni prioriteti izviru iz pravila i usmjeravaju pojedinca prema aktivnostima koje se

podudaraju s njegovim sustavom vrijednosti. Životni stil ovisnosti, međutim, remeti uobičajeni proces preuređujući čovjekove prioritete, dajući mu alternativna pravila i udaljavajući ga od njegovih vrijednosti. To je tako polagan, neprimjetan proces da pojedinac nije svjestan promjena koje se događaju postupno. U vrijeme kad životni stil ude u svoju naprednu fazu, osoba je uvelike udaljena od svojih vrijednosti. Jedan smjer tretmanske intervencije uključuje vraćanje starih vrijednosti pojedincu. U situacijama kad proces životnog stila počinje u radnom životnom razdoblju, ili kada pojedinac prihvaća devijantne vrijednosti, međutim, jednostavno usklađivanje vrijednosti i ponašanja nije dovoljno. Pod takvim okolnostima, pojedinac može trebati trening u određenim vrijednosnim vještinama. Pojašnjenje vrijednosti daje klijentu mogućnost da uskladi svoje bihevioralne prioritete sa svojim vrijednostima. Linkenbach (1990; prema Walters, 1990) je uveo program pojašnjenja vrijednosti u Centar za edukaciju alkoholičara u Colorado, kako bi pomogao klijentima u ostvarivanju životnih opcija i razvoju sposobnosti odlučivanja. Tretman se provodi u neprijetećoj okolini, a ojačavanje i preorijentacija vrijednosti zamjenjuju nemoćnost i zbrkane prioritete životnog stila. Brown i Peterson (1990; prema Walters, 1990) su naglasili preorijentaciju vrijednosti i duhovnost u svojem pristupu tretmanu ovisnika. Pojašnjenje vrijednosti čini se važnim dodatkom programima promjene za ovisnike, zbog mogućnosti suprotstavljanja prioritetima koje postavljaju droge i pojačavanja vrijednosti koje podržavaju poželjno ponašanje.

1.2. Teorija životnog stila

U budućem istraživanju polazište čini teorija životnog stila, koja se manje bavi uzrocima uzimanja droga, nego je više orijentirana na razloge zbog kojih ljudi nastavljaju uzimati droge, a nakon što shvate da im one stvaraju probleme u životu. Moguće pojašnjenje za takvo ponašanje; prema ovoj teoriji, jest da s ponavljanjem traženja i konzumiranja droge, čovjek polako počinje živjeti određenim životnim stilom. Ovisnički životni stil je, zapravo, skup odluka, ponašanja i načina razmišljanja koji onemogućavaju pojedincu vidjeti realitet vlastite situacije te mu istovremeno dopuštaju sa nastavljanim uzimanjem droga, unatoč negativnim posljedicama koje trpi. Kada prijatelji i obitelj ovisnika tvrde da osoba ima problema zbog droga, a sama osoba to ne vidi i stalno traži izgovore kako bi i dalje nastavila sa konzumiranjem droga, provodi vrijeme sa drugim ovisnicima, znači da je životni stil ovisnosti već poznat i usvojen.

Ovaj je životni stil izgrađen na tri temelja:

- **uvjeti**, koji mogu biti unutarnji (naslijeđe, inteligencija) i vanjski (odnosi u obitelji, pritisak prijatelja). Ovisno o tome da li su uvjeti pozitivni ili negativni oni uvećavaju ili smanjuju izgled osobe da postane i ostane ovisnik. Uvjeti mogu ograničiti životne izbore čovjeka, on ne određuje ponašanje. Dapače, teorija životnog stila pretpostavlja da čovjek bira kako će odgovoriti na zadane uvjete.
- **izbori**
- **mišljenje**, način na koji neka osoba podržava, opravdava ili objašnjava svoje odluke, iskrivljavanjem razmišljanja. Nitko ne želi misliti o sebi kao o lošoj osobi, zato kad donosi loše odluke ili izbore koji povređuju druge osobe, tada prilagođava svoje mišljenje kako se ne bi osjećao loše.

Mnogi pobornici koncepta ovisnosti vjeruju da su ljudi prisiljeni uzimati droge jer su uhvaćeni u mrežu adiktivnog utjecaja, te se smatraju žrtvama procesa. Ovisnost je tako postala metafora za iskušenja i teškoće modernog života i za ljudsku otuđenost. Mnogima je lakše prepustiti se trendu, nego pronaći alternativu, odnosno odlučiti se na promjenu. Walters (1998) smatra da je koncept ovisnosti pun logičkih, empirijskih i praktičnih problema. On smatra da životni stilovi, odnosno rutinirani obrasci ponašanja, daju alternativu konceptu ovisnosti. Usprkos tome, postoji fundamentalna razlika između dva koncepta, ovisnosti i životnog stila. Ovisnost ostavlja malo mjesta osobnom izboru, dok je koncept životnog stila ukorijenjen upravo u odabiru i odlučivanju. Ovaj model promatra pojedinca kao aktivnog sudionika, koji odlučuje i utvrđuje ciljeve i prioritete, generira i evaluira opcije, te ima sposobnost izbora u nizu alternativa. Životni se stilovi teoretski definiraju sa tri ključna elementa, kako je već navedeno: uvjeti, izbor i kognicija.

Teorija životnog stila postulira četiri primarna klastera vrijednosti. Klaster socijalnih vrijednosti reflektira percipirane vrijednosti interpersonalnih odnosa (obitelj, prijatelji) i tema (dijeljenje, ljubav). Klaster radnih vrijednosti procjenjuje vrijednosti poštenog rada i postignuća i predstavlja prioritete kao što su rad, produktivnost i postignuće. Klaster visceralnih vrijednosti mjeri težnju ka senzornim iskustvima (zadovoljstvo, uzbuđenje) i neposrednom gratifikacijom (seks, moć). To je često dominantni klaster vrijednosti kod osoba podređenih životnom stilu, iako bi poricanje ovog aspekta ljudskog iskustva bilo isto tako štetno kao i njegova dominacija. Ravnoteža je ključ za zdrav sustav vrijednosti. Konačni klaster vrijednosti, onaj koji se bavi intelektualnim razumijevanjem, reflektira interes za edukaciju, istinu i znanje. U nekim slučajevima,

sam čin pojašnjenja nećijih vrijednosti i opservacija neuravnotežene konfiguracije prioriteta koja obično karakterizira životni stil droge, ili nekongruentnosti između trenutnih prioriteta i budućeg ideala, dovoljan je da motivira osobu da ujednači svoje vrijednosti i prioritete. To, naravno, pretpostavlja da pojedinac ima solidan, čvrst sustav vrijednosti koji je poremećen njegovim korištenjem droge. Neki klijenti, pak, nemaju ni određene fundamentalne vrijednosne vještine. Deficiti u vrijednostima zahtijevaju više od čina pojašnjenja istih, u većini slučajeva deficiti zahtijevaju trening i razvoj vještina. Kako bi se olakšao proces usvajanja vrijednosti, teorija životnog stila postavlja osam vještina: iskrenost, povezanost, povjerenje, odgovornost, radinost, svjesnost, prihvaćanje (dopuštanje da je tome tako) i obrazovanost.

Na osnovi dugogodišnjeg iskustva u radu s ovisnicima, naše je mišljenje da istraživanje vrijednosnih sustava ovisnika ima i te kakvog smisla. Ovakvo istraživanje može biti od velike pomoći u tretmanu, pomažući terapeutu da formira tretmansku strategiju. Ispitivanja sustava vrijednosti u populaciji ovisnika ima vrlo malo, dok je nešto više u populaciji počinitelja kaznenih djela.

Edukacije stručnjaka o strategijama rada s ovisnicima u Republici Hrvatskoj relativno su rijetke, a postojeće samo sporadično uključuju vrijednosni sustav kao važan element tretmana, a i tada se uglavnom orijentiraju na negativne vrijednosne sustave.

U skladu sa navedenim, valja napomenuti da je u RH nedostatna literatura iz područja metodologije rada sa ovisnicima, što u svijetu nije slučaj. Strana iskustva govore u prilog teze da su vrijednosni sustavi važan dio efikasnog tretmana (Linkenbach, 1990; Brown i Peterson, 1990; Walters, 1994; Harris, 1990; Bandler, Grinder, 1990; Glasser, 1997). Kognitivno-bihevioralna terapija se, barem za sada, pokazala najuspješnijom. U Republici Hrvatskoj se ona, na žalost, koristi više sporadično, a ne kao dio nacionalne strategije u radu sa ovisnicima. Terapeuti kognitivno-bihevioralnog usmjerenja silno računaju na vrijednosne sustave.

Ono što se uočava kao daljnji problem, je nepostojanje jednog generalno prihvaćenog nputka što i kako raditi sa ovisnicima, što ostavlja previše praznog i slobodnog prostora za improvizacije različitih "stručnjaka". U hrvatskoj Nacionalnoj strategiji suzbijanja zlouporabe droga ne nalazimo preporuku za određenu metodu, ne postoji predložak koje metode funkcioniraju, ili se preporučuju, pa je

stoga razumljivo da nema ni dostatne literature ni adekvatne edukacije na tom području.

U skladu s navedenim, svjesni smo činjenice da je poznavanje vrijednosnih sustava jedan od glavnih elemenata tretmana, te da vrijednosti predstavljaju jedan od temelja terapijskog rada i imaju ključnu ulogu. Upravo je poznavanje vrijednosnih sustava pojedinca i grupe sličnih pojedinaca najkraći i najekonomičniji put do pozitivne promjene. Spoznaja čemu ovisnik teži, što ga pokreće i motivira pomaže u definiranju cilja, onoga što nas vodi u radu sa pojedincem, a nastojeći ostvariti taj cilj znači da on mora nužno biti u suglasju sa vrijednostima.

Praktične implikacije ovoga rada mogu se ogledati u činjenici da dobiveni rezultati o vrijednostima i njihovim specifičnostima mogu ukazati na vrijednosti kao bitan dio tretmana, definirajući one koje su iskoristive, i one s kojima ne treba računati jer će ometati ovisnika u uspješnoj resocijalizaciji. Ovo istraživanje i njegovi rezultati, također, mogu pridonijeti stvaranju buduće, a neminovne, strategije za potencijalne i moguće okvire metoda, te edukacije o njima, u radu sa ovisnicima u RH. Poznavanje sklopova vrijednosnih sustava praktičarima može skratiti put u individualnom i grupnom radu, gdje se može krenuti od hipoteze da je riječ o određenom sklopu vrijednosti, pa testirajući i ispitujući ih, mogu se uvrstiti u savjetodavni ili psihoterapijski rad. Širim isticanjem ovih vrijednosnih sustava moguće je dati i sugerirati i široj socijalnoj zajednici (obitelj, škola, vršnjaci) na što se valja jače fokusirati prilikom preventivnih djelovanja.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA I HIPOTEZE

Cilj je istraživanja, koje je u tijeku, utvrditi relacije između stupnja kriminogenosti ispitanika i sustava vrijednosti definiranog u terminima teorije životnog stila (Walters, 1998). Za objektivnu procjenu kriminogenih čimbenika, odnosno stupnja rizika i tretmanskih potreba ovisnika u RH biti će korišten upitnik Level of Service Inventory – Revised (LSI-R), (Andrews, Bonta, 1995), dok će za procjenu sustava vrijednosti biti korišten upitnik Inventar vrijednosti, a detaljan opis oba upitnika nalazi se u poglavlju 4.2.

3.1. Hipoteze istraživanja

S obzirom na cilj istraživanja postavljena je slijedeća hipoteza:

H1 – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnog sustava i objektivne procjene od strane stručnjaka stupnja kriminogenih rizika i

potreba ovisnika u RH. Ova je hipoteza podijeljena na jedanaest subhipoteza, i to kako slijedi:

H1(1) – postoji statistički značajna povezanost između sumarnih rezultata upitnika LSI i upitnika vrijednosti

H1(2) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale kriminalna povijest

H1(3) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale zaposlenje/edukacija

H1(4) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale financije

H1(5) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale obitelj/brak

H1(6) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale smještaj

H1(7) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale slobodno vrijeme/rekreacija

H1(8) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale druženje

H1(9) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale alkohol/droge

H1(10) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale emocije/osobna svojstva

H1(11) – postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih sustava i subskale stavovi/orijentacija.

4. METODE RADA

4.1. Uzorak ispitanika

Uzorak sačinjava 100 punoljetnih ispitanika, obaju spolova sa područja Republike Hrvatske, koji su se tijekom 2001. g i 2002. g. nalazili na liječenju na Odjelu za ovisnosti Psihijatrijske bolnice Vrapče u Zagrebu, bolnički ili ambulantno, a zadovoljavaju slijedeće kriterije:

- ovisnički staž traje najmanje 2 godine
- najmanje jednom do sada bili u tretmanu u nekoj od ustanova koje se bave tretmanom ovisnika o psihoaktivnim tvarima
- dragovoljno došli na liječenje
- niti jedan od ispitanika se ne nalazi u metadonskom tretmanu
- niti jedan od njih nema drugu psihijatrijsku dijagnozu, osim F11 prema DSM-IV
- imaju razvijenu kliničku sliku ovisnosti

– dijagnosticirani su kao ovisnici o opijatima, od kojih 50% ima prethodno evidentiranu kriminalnu karijeru, koja podrazumijeva sankcioniranost od strane suda (prekršaji isključeni).

4.2. Instrumentarij

Opće karakteristike uzorka ispitanika biti će ispitane kroz upitnik, posebno konstruiran za potrebe ovog istraživanja, a koji će se sastojati od slijedećih varijabli: spol, dob, bračno stanje, djeca (očinstvo, majčinstvo), školska sprema, zaposlenost, dužina konzumiranja, materijalni status – procjena ispitanika, s kim živi, vrsta kaznenog djela, kažnjavanost – ako da, koliko puta, kao maloljetnik – da ili ne, mjesto rođenja, mjesto prebivališta (varijabla kojom će se definirati stupanj urbaniziranosti).

Za objektivnu procjenu kriminogenih čimbenika, odnosno stupnja rizika i tretmanskih potreba ovisnika u RH biti će korišten upitnik Level of Service Inventory – Revised (LSI – R), (Andrews, Bonta, 1995), a za ispitivanje vrijednosti Upitnik vrijednosti preuzet iz Waltersove (1998) teorije životnog stila, koji se sastoji od 20 varijabli.

LSI-R je instrument koji se zasnova na teoriji socijalnog učenja kriminalnog ponašanja (Andrews, Bonta, 1995). To je generalna teorija kriminalnog ponašanja koja pokušava objasniti kriminalno ponašanje bez obzira na lokaciju, (zatvor, probacija), prijestup (nasilni delikti, delikti “bijelog” ovratnika) i ličnost (muškarci, maloljetnici, žene). Zato se očekuje da LSI funkcionira podjednako bez obzira na te faktore.

U kasnim sedamdesetim godinama, grupa praktičara - probacijskih službenika, rukovodioca i istraživača s Carleton University sakupili su se da rasprave o sistematičnijem i objektivnijem pristupu određivanju potrebne razine nadzora probacionera. Zbog dramatičnog porasta njihova broja, nije moguće da svatko prima istu količinu pažnje, a niti su stručnjaci smatrali da je to potrebno. Rezultat je tog sastanka bio konstrukcija objektivnog, kvantificiranog instrumenta za klasifikaciju po principu potreba i rizika - LSI. Radna grupa smatrala je da LSI prikuplja ne samo informacije koje udovoljavaju legalnim zahtjevima probacije, već i one potrebne za odlučivanje o stupnju rizika i tretmanu. Instrument se primjenjuje kao strukturirani intervju, a informacije se provjeravaju putem službenih dosjea i drugih izvora informacija.

LSI je način sistematskog ujedinjavanja informacija o stupnju rizika i potrebama važnim za planiranje tretmana prijestupnika i za određivanje razine nadzora i slobode. Iako stručnjaci mnogo

puta prilikom odlučivanja upotrebljavaju “intuiciju” i profesionalnu prosudbu zasnovanu na vlastitom znanju iskustvu s prijestupnicima, instrumenti za objektivnu procjenu imaju neke prednosti.

LSI je kvantitativni pregled karakteristika prijestupnika i njihovih životnih okolnosti koje su važne za odlučivanje. Sastoji se od 54 čestice koje su grupirane u sljedeće podgrupe:

- Kriminalna povijest do)
- Zaposlenje/ Edukacija do)
- Financije (2)
- Obitelj/brak (4)
- Smještaj (3)
- Slobodno vrijeme/rekreacija (2)
- Druženje (5)
- Alkohol/droge (9)
- Emocije/osobna svojstva (5)
- Stavovi/Orijentacija (4)

Mnoge subkomponente sastoje se od promjenjivih, dinamičkih čestica. To je vrlo važno ako je uloga djelatnika više od supervizije prijestupnika - promjena njegova ponašanja.

Dinamički faktori zapravo su rizični faktori, i njihovom redukcijom vjerojatno ćemo reducirati vjerojatnost budućih kriminalnih aktivnosti. Tako su mnoge čestice LSI-ja zapravo ciljevi tretmana.

Inventar Vrijednosti daje popis od 20 generalnih prioriteta koji su rangirani na skali od 4 točke, koja bi trebala reflektirati percipiranu vrijednost svakog prioriteta (0 – bez vrijednosti, 3 – visoka vrijednost). Suma predstavlja relativni ulog ispitanika u četiri klastera vrijednosti (socijalne, radne, visceralne, intelektualne). Za terapeuta najveću važnost nema apsolutna razina svakog klastera, već relativna ravnoteža između klastera. To je zasnovano na uvjerenju da je ravnoteža ključ adaptacije i da su za djelotvorno odlučivanje potrebna sva četiri klastera vrijednosti.

4.3. Metode obrade podataka

U radu će biti upotrijebljene slijedeće metode obrade podataka:

- deskriptivna analiza koja se sastoji u izračunavanju apsolutnih i relativnih frekvencija na kategorijama svake od predviđenih varijabli.
- za povezanost vrijednosnih sustava sa stupnjem kriminogenih potreba i rizika bit će upotrijebljena regresijska analiza pri čemu će kriterijske

varijable biti subskale upitnika LSI-R i sumarni rezultat, a prediktorske varijable će biti varijable upitnika vrijednosti.

4.4. Način provođenja istraživanja

Tijekom 2002. g. (te tijekom 2003. g.) svi ispitanici intervjuirani su individualno. Uvodno su upućeni u svrhu popunjavanja upitnika. Svi ispitanici pristali su dragovoljno sudjelovati u istraživanju. Sa svakim od njih se radilo pojedinačno, uz detaljno objašnjenje onoga što se od njih traži, te je procedura ispunjavanja upitnika trajala u prosjeku oko dva sata.

4.5. Očekivani rezultati

Istraživanje će biti jedan od prvih doprinosa evaluaciji teorije životnog stila u Hrvatskoj. Do sada, postavke ove teorije, s obzirom na njenu relativnu novost, još nisu ispitivane na domaćim uzorcima ispitanika. Rezultati bi trebali indicirati ima li smisla nastaviti s evaluacijom i, kasnije, primjenom koncepata ove teorije u praksi. Ukoliko se potvrde postavljene hipoteze, te se utvrdi da postoji statistički značajna povezanost između stupnja kriminogenosti ispitanika i sustava vrijednosti, definiranog u terminima teorije životnog stila, to bi značilo da teorija životnog stila može imati svoju praktičnu primjenu i na populaciji ovisnika u Republici Hrvatskoj. Ta činjenica bi predstavljala izvrstan potencijal za formiranje učinkovitijeg tretmana osoba koje konzumiraju droge. Također, dobiveni rezultati mogli bi pozitivno utjecati na proširenje područja edukacije budućih stručnjaka, pri čemu bi se više uključivali sustavi vrijednosti kao važan element tretmana ali i prevencije rizičnih ponašanja, te općenito na povećanje broja metoda rada s populacijom ovisnika. Naravno, ovdje ne treba zaboraviti da je u svakom slučaju, bile hipoteze potvrđene ili ne, nužno nastaviti s evaluacijom teorije, jer jedino veći broj istraživanja na različitim uzorcima može dovesti do sigurnijih zaključaka o njenoj ispravnosti i primjenjivosti.

5. LITERATURA

1. Andrews, D. A., Bonta, J. L. (1995): *The Level of Service Inventory – Revised, Manual*. Multi-Health Systems, Inc. New York, Toronto.
2. Bandler, R., Grinder, J. (1990): *The Structure of Magic, A Book About Communication and Change*, Science & Behavior Books.
3. Berne, E. (1964): *Games people play*, Random House Inc., New York.
4. Berne, E. (1990): *Šta kažeš posle zdravo*, Nolit, Beograd.
5. Brown, H.P, Peterson, J.H. (1990): *Values and Recovery from Alcoholism through Alcoholics Anonymus*. Counseling and Values, 35, 1.
6. Frankl, V. (1984): *Man's Search for Meaning*, 3rd ed. Simon & Schuster, New York.
7. Fulgosi, A. (1987): *Psihologija ličnosti, Teorija i istraživanja*, Školska knjiga, Zagreb.
8. Galić, J. (2002): *Zloupotreba droga među adolescentima – rezultati istraživanja*, Zagreb, neobjavljeno.
9. Glasser, W. (1997): *Teorija kontrole*, Alinea, Zagreb.
10. Harris, T. A. (1990): *Ja sam ok, ti si ok*, Prosveta, Beograd.
11. Katalinić, D., Kuzman, M., Svaguša, D. (2002): *Izveštće o bolnički i ambulantno liječenim osobama s dijagnozom "ovisnosti o drogama" (MKB F11.0 – F19.9) u Hrvatskoj u 2001.g.*
12. Trueblood, E. (1963): *General Philosophy*, Harper, New York.
13. Walters, G. D. (1990): *The Criminal Lifestyle: Patterns of Serious Criminal Conduct*. Sage publications, London.
14. Walters, G. D. (1996): *Substance Abuse and the New Road to Recovery*. Taylor and Francis, Washington.
15. Walters, G. D. (1998): *Changing Lives of Crime and Crugs: Intervening with Substance-Abusing Offenders*. Wiley and sons Ltd. Chicester.

SYSTEM OF VALUE OF THE DRUG ADDICTS IN RELATION TO CRIMINOGENIC NEEDS AND RISKS

Summary

Generally speaking, every society is becoming more and more addicted every year. Drug consumption is increasing rapidly, and the same is with related criminality. The questions of cause and genesis of drug addiction, of appearance and behavior of person addicted to psychoactive substances, and of possible and realistic help for the addicts, give rise to various answers and approaches. The purpose of this paper is to examine system of value of the addicts as one of the important factors in etiology, phenomenology, resocialization, rehabilitation and behavior therapy. On the base of many years of experience in work with the addicts, it is our opinion that the research of system of values of the drug addicts makes sense, since it could provide useful data for treatment, helping the therapist to form the strategy of treatment. This paper is based upon the theory of lifestyle (Walters, 1998), which is less concerned with the causes of drug consumption, and more with the reasons for continuance of drug consumption after the drug addict realizes that the drugs are creating problems in his/her life. This theory offers the following explanation: with repeated drug consumption, a person gradually slides into defined lifestyle. The goal of this research is to establish relations between the degree of criminogenicity of the respondents and the system of values defined in the terms of the theory of lifestyle.

Keywords: lifestyle, values, criminogenic need/risks, addicts